

УДК 323.111(477.54)''1861/1990''

Н.П. Пашина, М.В. Булик

МІЖЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ В СТАРОБІЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В КІНЦІ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: НА ПРИКЛАДІ МОВИ

У статті розглядаються міжетнічні процеси в Старобільському повіті Харківської губернії в кінці ХІХ початку ХІХ ст., що вплинули на формування особливостей соціально-культурного життя у різних груп населення регіону в більш пізній період. Тривале спільне проживання, тісні господарські та культурні зв'язки, процеси змішання різних груп українського і російського населення справили великий вплив на формування національної самосвідомості, розвиток спільних рис у мові, культурі. Показано, що постійне спілкування і взаємодія, мова навчання, адміністрації, судочинства виробляли так званий суржик.

Ключові слова: *етноконтактна зона, міжетнічні процеси, мовний пласт, культурний синтез.*

Науковий дискурс про необхідність дослідження генези етнополітичної специфіки розвитку українських регіонів, врахування історичних, соціально-економічних, цивілізаційних і культурно-духовних особливостей регіональної ідентичності в подальшому розвитку країни сьогодні набуває

особливого значення. Найважливішу роль у регіональній ідентичності грають етнокультурні фактори. Серед українських регіонів своєрідністю етнокультурних традицій, у порівнянні з іншими регіонами України, виділяється Донбас.

Старобільський повіт Харківської губернії в кінці XIX початку XX ст. належав до території Донбасу. Крім Старобільського повіту до української частини Донбасу визначеного періоду зазвичай відносять Слов'яносербський, Бахмутський і Маріупольський повіти, в межах яких формувався вугільно-промисловий комплекс.

На думку автора, найбільш яскраво і показово історичний процес формування етнорегіональної специфіки проявився у Донбасі в другій половині XIX ст. Саме в цей період (1861 – 1900 рр.) разом з аграрним освоєнням краю і розвитком вугільно-промислового комплексу була закладена основа поліетнічності регіону з особливим складом менталітету і свідомості. Характерні риси етноструктури та міжетнічні відносини Донеччини, сформовані в післяреформений період (співвідношення основних етнічних груп, етнічне різноманіття, домінування тих чи інших етнічних культур, особливості мови) зберегли своє значення і в подальшому розвитку, стали істотним чинником конструювання «регіону» як своєрідного соціально-політичного простору.

Разом з формуванням етнічної структури Донбасу в пореформений період склалися основні культурні характеристики та особливості міжетнічної взаємодії регіону. Цей регіон стає прикордонною етноконтактною зоною двох східнослов'янських народів: українців і росіян. Тут відбуваються складні міжетнічні процеси, що вплинули на формування особливостей соціально-культурного життя у різних груп населення в більш пізній період.

Велику роль грала чисельність етнічних груп і їх співвідношення у повітах Донбасу, характер територіального розміщення народів (гомогенне, гетерогенний). Так, при чисельній перевазі українців на всій території Донбасу у повітах спостерігалася значна різниця у відсотковому співвідношенні між основними етносами: українцями, росіянами, греками, німцями, євреями й т.д.

Уже до середини XIX ст. на Донбасі внаслідок особливостей освоєння території, колонізаторської політики царської Росії і створення сприятливих умов для іноземних поселенців сформувалася строката етноструктура. По ревізії 1858 р. і церковному обліку 1857 р. в Донбасі було зареєстровано 8 основних етносів і одна змішана група з представників різних націй, що проживали в Донбасі в невеликій кількості. Проте абсолютну більшість населення становили українські селяни, які згідно з 10-ю ревізією 1858 р. становили 75 % населення краю. Питома вага росіян дорівнювала 13,5 %. В Старобільському повіті населення було найбільш однорідним: українці становили 83,3 %, росіяни 14,7 % [10, с. 27]. Однак до середини XIX в. Донбас ще залишався малозаселеним регіоном Російської імперії. Більш значний і інтенсивний етап освоєння Донбасу почався у післяреформений період, коли розвиток капіталістичних виробничо-економічних відносин зумовив ліквідацію національної замкнутості, висхідну рухливість населення. У цей період починається інтенсивна розробка природних багатств краю і формування вугільно-промислового комплексу Донбасу, аграрна колонізація вільних земель регіону.

Соціально-економічні та політичні чинники викликали величезні хвилі міграції робочої сили у Донбас, чисельність населення тут росла у 5 разів швидше, ніж в інших регіонах Російської імперії. Близько 40 % мігрантів в кінці XIX в. проживало в містах, що відбилося на етнічній структурі міського населення. У кінці XIX ст. склалися основні пропорції етнічної структури Донбасу, що передбачали абсолютне домінування малоросів і великоросів. [5, с. 53].

Всього етнічна структура населення в Донбасі за переписом 1897 р. нараховувала 30 етнічних груп, що було на 22 національності більше проти X ревізії 1858 р. Більшість населення становили українці, проте їх частка в процентному відношенні до інших етносів регіону, в силу припливу росіян та інших народів у промисловість і

сільське господарство регіону, знизилася і становила наприкінці ХІХ ст. 62,5 % всього населення. Значно знизився відсоток українців в промислових повітах – Бахмутському, Слов'яносербському, Маріупольському. У той же час в цих повітах в пореформений період зростала частка російського населення, тому що воно становило основний контингент загону промислових робітників. Всього частка російського населення у Донбасі за переписом 1897 р. становила 24,2 %, що було на 10,7 % більш, ніж в 1858 р. Українці, росіяни та білоруси становили 87,7 % всього населення Донбасу [11, арк. 74-75; 12, арк. 102-105.]

Своєрідними етнічними полюсами були Маріупольський і Старобільський повіти. У Маріупольському були представлені кілька великих груп неслов'янського населення: греки (19 %), німці (7,5 %), татари (6 %), євреї (4 %). У Старобільському повіті, де чисельність населення у пореформений період зростала в основному внаслідок природного приросту, відсоткове співвідношення українців і росіян не змінилося. Абсолютна більшість жителів повіту була українцями (83,4%), що зумовило домінування української культури. Другим за чисельністю етносом були росіяни (14,7 %), які освоїли цю територію ще до реформи 1861 р. Решта етнічних груп становили незначну кількість, тому міжетнічні зв'язки розвивалися, перш за все, між українцями та росіянами. Росіяни проживали як в змішаних з українцями селах, так і в окремих. Останнє сприяло тривалому збереженню етнічних особливостей.

Основну масу мігрантів прийняли Бахмутський, Маріупольський, Слов'яносербський повіти – райони інтенсивного розвитку промисловості та капіталістичного сільського господарства. У Слов'яносербському і Бахмутському повітах за чисельної більшості українського і російського населення проживала значна кількість і інших етносів: німців, євреїв, молдаван, поляків, що робило етнічні процеси більш складними. Основна маса українців проживала в сільській місцевості, росіяни та представники інших етносів частіше осідали в містах, фабричних і селищах при шахтах, там створювався особливий пласт робочої культури Донбасу з переважанням елементів російської культури. Ця вимушена традиція заклала основу російськомовного міста і села, що говорило українською мовою. Дана мовна географія, посилена політикою русифікації, як в дореволюційний період, так і за радянських часів, проглядається і сьогодні, підкреслюючи своєрідність регіону.

Строкатий етнічний склад населення Донбасу (за постійної чисельної переваги українців), посилення господарської взаємодії та обміну культурними цінностями при капіталізмі сприяли розгортанню етнічних процесів різного характеру, виражених, перш за все, в етнічній асиміляції.

За визначенням В. Наулка: «Етнічна асиміляція відбиває процеси взаємодії вже сформованих спільнот, що мають певні культурно-побутові особливості. Етнічна асиміляція характеризується втратою частини народу в результаті його взаємодії з іншими, своїх етнічних рис і засвоєнням ним етнічних особливостей іншого народу» [9, с. 113].

У Донбасі на рубежі століть мали місце як природна асиміляція, що виражалася в змішаних шлюбах, потребах соціального, господарського і культурного життя, так і насильницька асиміляція, що відбувалася під тиском політики русифікації, яка проводилася російським урядом в Україні [2, с. 28-36].

Хрестоматійним прикладом такої політики був сумнозвісний циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва (1863 р.), що забороняв друкування книг українською мовою, перш за все навчальної та релігійної літератури, а також текстів до музичних творів, мотивуючи це тим, що ніякої української мови не було, немає і не може бути. Українська мова стала вважатися діалектом мови російської, мовою простолюду і виключалася з офіційної сфери. Згодом, в 1876 р. Олександром ІІ був підписаний так

званий Емський акт, який забороняв ввезення літератури, що видавалася за кордоном українською мовою, співи, постановку п'єс і читання на «малоросійському діалекті» [5, с. 109]. У той же час такі етнічні групи, як німці, греки та євреї, хоч і зазнавали дискримінації з боку російського уряду, мали можливість навчати своїх дітей, читати літературу і видавати газети рідною мовою. Обмеження використання української мови, дискримінація української культури та тиск на національну самосвідомість штучно створювали умови для втрати етнодиференційних ознак у певної частини населення.

З іншого боку, значна чисельна перевага українців щодо росіян і інших етносів призводила до природної асиміляції росіян та представників інших народів. Необхідно відзначити, що цей процес був взаємним. При домінуванні української культури спостерігалось взаємопроникнення культур всіх найбільших за чисельністю етносів Донбасу.

На активність процесів асиміляції впливала ступінь зближення етносів. Під «зближенням етносів» автор має на увазі придбання різними етносами загальних для всіх (або деяких) етнічних груп рис. Саме «зближення етносів» це ще не є «асиміляція», тобто втрата у певної частини етносу своїх етнодиференційних ознак і придбання етнічних ознак іншого етносу. Однак процес зближення етносів, безсумнівно, посилював асиміляцію між ними.

Велику роль у зближенні етносів грала ступінь їх генеалогічного споріднення, спільність походження, близькість мов, особливості культурно-господарської діяльності, давність спільного проживання народів, що контактували. Так, більш активно відбувалися процеси асиміляції у близькоспоріднених етнічних груп – українців, росіян, білорусів, пов'язаних спільністю походження, певною культурною конвергентністю, тривалими взаєминами.

У той же час ці етнічні групи рідше вступали в етнічні зв'язки з німцями, греками, татарами, євреями, що мали свої відмінні риси культурно-господарського життя, практично ніколи не вступали з ними в родинні стосунки, тому що це було пов'язано зі зміною віросповідання. Але навіть ті етнічні групи, які не були пов'язані спільністю культурно-побутового і релігійного походження, поступово, під впливом соціально-економічних чинників, характерних для капіталізму, втрачали побутову ізоляцію, набували загальних, характерних для багатьох етносів Донбасу, рис.

Підсумком процесів асиміляції в поліетнічному середовищі була зміна національної самосвідомості асимільованої частини населення. Однак зміна етнічної самосвідомості, будучи явищем вторинним, похідним від об'єктивних умов, залежала від багатьох факторів і безпосередньо була пов'язана і відбивала зміни в інших властивостях конкретних етнічних груп і, перш за все, зміни у мові [1, с. 11; 17, с. 15].

Мові як символу належить особлива роль, адже саме вона створює унікальне макрополе для духовного життя нації, забезпечуючи її культурний суверенітет. Серед багатьох ознак народів «мовний код – найчіткіший маркер культури» груп [8, с.130]. На думку О. Кривицької мова є сильнішим ідентифікатором, ніж етнос [7, с. 201].

Асиміляційні процеси на території малоросійського-великоросійського порубіжжя поступово призводили до змін світосприйняття як у великоросів, так і в малоросів. Особливо активно відбувалася їх взаємна асиміляція у змішаних селах, а також нечисленних етносів, що потрапили в інше етнічне середовище – білорусів, поляків, молдован. Постійне спілкування і взаємодія, мова навчання, адміністрації, судочинства виробляли так званий суржик, , спільний лексичний пласт. Особи змішаного українсько-російського походження називали себе «перевертнями» і «суржиками» [10, с. 28].

Матеріали унікального етнографічного дослідження побуту, звичаїв і усної народної творчості селян Старобільського повіту Харківської губернії в кінці XIX ст. під редакцією В. Іванова дозволяють проаналізувати етнічні відносини, зокрема, і мовні зв'язки [6]. В етнографічних матеріалах констатується, що основною масою населення були селяни, які займаються землеробством. З 41 слободи 21 була заселена українцями, в 12 було змішане українсько-російське населення (причому в 7 з них значно переважало українське населення), 6 слобід були заселені російськими селянами, у 2-х жили нащадки донського козацтва, що було складним етнічним утворенням. Крім росіян і українців, у козацтво увійшли: греки, вірмени, грузини, татари, черкеси, калмики, поляки, чехи, серби, болгари, але до середини XIX ст. вони були вже асимільовані, утворивши тип донського козака [14, с. 298].

Таким чином, на всій території повіту, заселеного українцями, перебували, крім слобод зі змішаним населенням, локальні вогнища території розселення росіян. У той же час Старобільський повіт, будучи прикордонною зоною, на півночі та південному сході межував з територією розселення росіян і донських козаків.

Аналіз краєзнавчої літератури показує, що в першому поколінні відносини між українцями та росіянами частіше були натягнутими, перші переселенці намагалися уникати змішаних шлюбів [3, с. 25].

«О, юбка моя, юбка узкая!

В меня милый – украинец, а я русская!

За миленочка – хохленочка,

Меня дома бранят,

За проклятого кацапа

Ничего не говорят» [16, с. 33].

Основна маса селян Старобільського повіту в кінці XIX – на початку XX ст. зберігала свою етнічну самосвідомість. Були поширені самоназви та прізвиська-етноніми. Так, в слободі Бондарівка проживали вихідці з Харківської та інших українських губерній, а також з великоросійських губерній, вони говорили змішаною мовою, але називали себе «хохлами» [6, с. 957]. У слободі Бахмутівка проживали переселенці з середніх губерній Росії, в основному Курської та Воронежської. Місцеві селяни називали їх «москалями», а їх жінок «московками». Вони ж називали сусідів-українців «хохлунди» [3, с. 26].

Місцеві селяни-українці називали російських «лапотниками», «кацапами», оскільки «у його довга клината борода, як у цапа» (козла), «кислопузими» – «Він усе квас їсть, так що у нього пузо скисло». Вважали, що росіяни хитрі та обережні, лінєві й лукаві. «Москаль знає дорогу, та ще її питає». «Москаль обмане, або прийдеться посориця з ним за його лєнь і лукавство, так тоді він наробе тобі такого, що цілий вік будеш розкаюваця». Считали, что русские и бога не боятся: «Боже мій! А ми твої, чиї ж то москалі?» [3, с. 26].

Російські селяни називали українців «хохлами», «мазєпами», «індиками» й вважали їх впертими та простими. У слободі Білолуцьк існувала легенда, що обігрєвала особливості національних характерів: українського і російського. «Багато років тому мав один пан 2 кріпаків – москаля і хохла. Москаль був ледачою і хитрою людиною, а хохол працювєтий і простий, але дуже грубий. Ось панові й заманулося виварити зі своїх слуг згадані недоліки. Зробив він великий казан, посадив туди москаля і хохла і велів кухареві варити їх цілий рік. Після року прийшов пан і питає кухаря: «Ну що, готові мої селяни?». «А ось зараз перемішаю і запитаю», – відповів той. Взяв веселку, перемішав у котлі й каже: «Москаль?». «Га», – відповідає той. «Вилазь! Готовий!», – сказав кухар. Потім ще помішав у котлі та запитав: «Хохол!» «Що?», – відповідає той. «Варись ще! Не готовий!» [6, с. 956].

Таким чином, судячи з народних казок, примовок і прислів'їв, можна зробити висновок, що відносини між представниками різних етнічних груп не завжди були дружніми. Найчастіше народний епос не лише висміював національні риси характеру інших етносів, а й відбивав неприязне ставлення, особливо на ранньому етапі заселення, до представників іншого етносу.

Однак наприкінці XIX ст. під впливом перш за все господарських зв'язків, «традиційна ворожнеча», як зауважують етнографи, між «москалями» та «хохлами», корінна відмінність їх побутових підвалин почали пом'якшуватися. Ці «зовсім різні народи», що стільки років жили пліч-о-пліч зі своїми «національними стінами», почали «переглядатися», здійснювати обопільний вплив. Зрівнювався їх спільний перебіг життя поза їхньою волею [6, с. III].

Процеси етнічного зближення яскраво виявлялися в трансформації етнічної самосвідомості у деякої частини населення. Особи змішаного українсько-російського походження називали себе «перевертнями». У слободі Містки «...от Андреевых переселенцев из деревни Береки Змиевского уезда, которые были настоящими великороссами, пошли так называемые «перевертни», т.е. смесь великороссов с малороссами. Говорят растягивая слова как великороссы носят свиту и шапку малоросса, волосы разбирают на боку, говорят по-великоросски, часто вставляя малоросские слова, например, «зранку», т.е. с утра, «згадав» - вспомнил, или наоборот: встречаешь в школе мальчика, одетого по-малороссийски, начинаешь говорить с ним, а он отвечает на великоросском языке» [6, с. 63, 64]. Подібна самоідентифікація зустрічалася також в Білокуракіному, Бахмутівці. У Новоайдарі називали їх «суржиками» [6, с. 367]. Таким чином тривале спільне проживання і тісні господарські зв'язки сприяли появі змішаних рис в таких етнідиференційних елементах, як одяг, мова, традиції та інших, що відбивалося на етнічній самосвідомості.

Велике значення в збереженні етнічної самосвідомості мав фактор розселення – чисельність і компактність. У слободі Павлівка, заселеній українцями, оселилося 20 російських сімей, які, опинившись у меншості, змішалися з панівним українським населенням, перейняли звичаї й мову [3, с. 988].

Якщо етнічна група проживала компактно, в окремих селах, в цьому випадку спостерігалася більш стійка етнічна самосвідомість. У змішаних слободах, за збереження етнічної самосвідомості, а іноді й відособленості, українці та росіяни все більше зближувалися. Наприклад, в слободі Богданівка проживали й українці, й росіяни [3, 169]. Заснована слобода була українцями, потім сюди прийшли росіяни з Московської губернії. Церквою і поперечною вулицею Богданівка була розділена на дві частини: на північ від церкви жили українці, а на південь – росіяни. У слободі було два сільських старости – росіянин і українець. Всі громадські справи у них вирішувалися окремо, навіть в церкві вони ставали не разом, а так, як розташовувалися їх хати, – на північній стороні ставали українці, а на південній – росіяни. Між тим, шлюби між представниками обох етносів вже почали укладатися.

Таким чином, з одного боку, йшов об'єктивний процес зближення споріднених етносів, з іншого – спостерігалася певна стійкість українців і росіян в зміні етнічних ознак. Цей факт відзначався сучасниками досліджуваного періоду. «Вообще малоросс нелегко расстается со своими обычаями и заимствует чужое: «Лучше свое латане, ніж чуже хапане» - подмечает В. Семенов, описывая Малороссию» [13, с. 110].

Автори опису Старобільського повіту вважають, навпаки, що «русский устойчивее хохла: москаля хоть в розсолі вари, все він, стерво, москаль». Але у місцевих «москалів» помічається вже «вилуговування» національних особливостей, виробляється щось нейтральне, загальне [6, с. III].

Зіставний аналіз відповідних матеріалів не дає вагомих підстав для однозначних висновків щодо традиціоналістської «стійкості» того чи іншого (українського чи російського) етносу. Суперечка щодо більшої чи меншої стійкості більш доречна в плані теоретичних умовиводів, що ж стосується практичної сторони, то, як показано на попередніх сторінках розділу, ця «стійкість» залежала від багатьох чинників, серед яких етнічна приналежність далеко не завжди була визначальною.

Зміна національної самосвідомості залежала від багатьох об'єктивних чинників і показувала, перш за все, зміни в мові.

Спостерігалось взаємопроникнення говірок: українці намагалися говорити російською, а росіяни – українською. Чисто російська та українська мови майже ніде не зустрічалися, навіть в слободах з етнічно однорідним населенням. Наприклад, в слободі Ново-Астрахань, населеній українцями, мова являла собою суміш української та російської мов, в чому позначився вплив сусідніх сіл, населених росіянами. Прикладом мови слободи може служити звучання наступних прислів'їв: «Ні втисся, коханочка, як у мишку шило», «Між сороками по-сорочому, між воронами по вороньому, а між людьми – по людському» [6, с. 28, 367].

У Баранніковій слободі все населення говорило українською мовою «з домішкою «літературної» (російської – авт.) у осіб, говір яких представляв «ні те, ні се». Причинами «русизмів», за зауваженням авторів збірника, були: «солдатчина», відхід на заробітки в Донецькі краї, вплив школи, читання книг, служба в прислузі у багатих людей і ін. Місцеві прислів'я звучали наступним чином: «В торгу два дурня: один продає, другой купує», «У кого гроши – той и хороший». «Ламана літературна» (російська – авт.) проникала в українські народні пісні. «Пісні (в Шульзінці) абсолютно спотворені, співаються переважно солдатські пісні, козацькі донські, запозичені на заробітках» [6, с. 600, 804]. Жителі слободи Римарівка, українці, також ходили на заробітки до області Війська Донського через це «змінився говір та зовнішній вигляд». У слободі Попівка жителі говорили між собою українською, але з сусідами – росіянами говорили російською, через «часті з ними відносини» [6, с. 804, 83]. Особливо багато російських виразів зустрічалось у молодого покоління повіту, яке навчалось в школі, залучалось до товарно-грошових відносин, і у чоловіків частіше, ніж у жінок.

Офіційна влада намагалась прищепити в народному середовищі думку про українську мову, як про грубу, неотесану мову поганоосвіченої людини. Ця точка зору відбивалась і в деяких етнографічних дослідженнях даного періоду. Так, автор статті про Новопсков Старобільського повіту Харківської губернії пише, що помітне прагнення у жителів слободи «... вийти зі сфери неотесаності, грубості, властивих людям зовсім неосвіченим. Видно, що малороси не мають до своєї мови особливої любові, властивої мові рідній. При розмові з людиною більш-менш інтелігентною мужик намагається говорити літературною мовою» (6, с. 773, 774).

Проникнення української та російської мов у старобільських селян було взаємним, в російській мові відбувалася трансформація в бік української мови. Крім того, російські переселенці були уродженцями різних губерній, і їх мова містила діалектні особливості тих губерній, звідки вони були родом.

В цілому, в їх мові переважали південноруські говірки з помітним українським впливом [16, с. 25]. Наприклад, в слободі Бахмутівка і Райгородка, де проживали переселенці з середніх губерній Росії, особливо з Курської, Орловської та Воронежської, жителі-великороси говорили московською говіркою. Зустрічалися різні «неправильності»: замість «о» говорили «а»: «вада», «галава», «сабе», «табе» та інші місцеві яскраві особливості: чапля (цапля), тьветы (цветы), каво (кого), сабе (себе) и тощо [6, с. 559, 529].

Етнографи відзначають, що в слободі Большечернігівка говорили великоросійською мовою, але у весільному обряді зустрічалися пісні з «малоросійськими» словами. Причому, вживання українських слів в російськомовних текстах і навпаки досить часто виявлялося свого роду художнім засобом:

А што мы схотели,
То мы срабили
С муки пеляныцу
С девчины маладицу [6, с. 590].

В цілому, мовний пласт в Старобільському повіті в кінці XIX – початку XX ст. характеризується наступним чином. Чисто українська та російська мови майже не зустрічалися навіть в однонаціональних слободах. Жителі українських слобід вставляли російські слова, а росіяни – українські. Чисто говорили в селах лише одні старики. У слободах зі змішаним населенням, в яких переважали українці, російське населення українізувалося, а якщо чисельно переважали росіяни, українці спотворювали свою промову численними русизмами. Великий вплив на українців та росіян здійснював лексикон донецького козацтва. Дітям в школі прищеплювали російську мову. Українська і російська молодь вживала багато перекручених російських та іноземних слів. Говорили «практика» замість практика, «кунтузить» замість контузити, «липортует» замість рапортує, «финомозия» замість фізіномія та ін. Проте в цілому по Старобільському повіту, попри часто штучне насадження через адміністрацію, школу і літературу серед місцевого населення російської культури, перемагав процес природної асиміляції українською більшістю російської та інших етносів повіту. Встановлювалося двомовність: українська мова – в побуті, російську мову – в суспільному житті, як результат мовної політики царату.

У роки радянської влади двомовність через політику русифікації посилилася, причому сфера української мови все більш звужувалася. Визначити в Донбасі за мовною ознакою національність, в місцевості зі змішаним населенням, вже в 20-і рр. XX ст. було дуже важко. Документи Окружної комісії перепису 1926 р. показують, що її члени постійно коливалася, диференціюючи населення за мовою [4, ЛЛ. 136-136 об.]. Про це ж пише в своїх дослідженнях Л. Чижикова, підкреслюючи приблизність і навіть сумнівність визначення національного складу Східної України за Всесоюзним переписом 1926, 1959, 1970 рр. [17].

Сучасний дослідник мови на Луганщині Ю. Фесенко вважає, що: «Ймовірно, ще у перших переселенців й XVI – XVII ст. формувалося усвідомлення своєї несхожості з залишеними відповідно в Росії та Україні земляками ... Досі більшості «перевертнів» притаманне таке розуміння мови, яке за цілою низкою параметрів не збігається з теперішнім лінгвістичним членуванням східнослов'янського лексико-граматичного масиву на українську та російську» [16, с. 30]. Дійсно, зрізи обох мов зустрічаються на Донеччині у всьому багатстві. До теперішнього часу оформився мобільний лінгвістичний матеріал, який функціонує як в україномовному, так і в російськомовному середовищі. Показово, що тут в 1804 р. народився В. Даль, творець «Толкового словаря живого великоросского языка» і тут же в 1887 – 1899 рр. плідно трудився Б. Грінченко, автор «Словника української мови».

Про існування мовної ситуації в Донбасі влучно висловилося в 1984 р. М. Осипова, 1928 року народження, яка проживала в селі Сиротине Троїцького району: «Лучше нашего языка нема» [16, с. 16, 17]. Примітно, що одні й ті ж люди в селах Донбасу виконують як російські, так і українські пісні. Кожна пісня, українська або російська, займає своє місце в загальному репертуарі села. Зустрічаються також з'єднання українських і російських текстів в рамках одного твору, побутування різномовних текстів в межах одного населеного пункту. Це свідчить про відсутність

якоїсь непереборної перепони між ними та їх абсолютно вільне поєднання. Частівку подібного роду можна часто зустріти в репертуарі місцевих жителів:

Сыграй милый, на гармошке,
А я песенку спою,
Тебя милый я разважу,
А себя развеселю! [16, с. 22].

Таким чином у селян Старобільського повіту Харківської губернії в кінці XIX початку XX ст. формувався особливий культурний мовний пласт, який зберігався і в наступних поколіннях цього регіону. Філологи, що вивчають ці процеси сьогодні, частіше відзначають явище україно-російського культурного синтезу. Фахівець в області української фразеології В. Д. Ужченко пише: «Багато виразів східного регіону України вживаються на українській і російській мовах – особливо у великих промислових центрах» [15, с. 4].

В даний час українсько-російське мовне пограниччя поширене в Сумській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях України, а також в Краснодарському, Ставропольському краях, Курській, Орловській, Брянській областях Росії.

Отже, поліетнічний характер населення Донбасу наприкінці XIX – початку XX ст. з одного боку відбивав склад населення, що колонізувало Південь України в XVI – першій половині XIX ст., а з іншого – поліетнічність аграрних і промислових міграцій до регіону, пов'язаних з розвитком капіталізму у пореформений період. В Донбасі цього періоду формувався особливий культурний мовний пласт, який зберігався і в наступних поколіннях донеччан. Спільність історичної долі, особливості поселенської структури, матеріальної й духовної культури сформували специфічний регіональний пласт етнічного симбіозу, основою якого є українсько-російська біетнічність. Основні соціокультурні характеристики, що склалися у цей період, зберегли своє значення і в подальшому розвитку, стали основою формування особливостей регіональної специфіки Донбасу.

Список використаної літератури

1. Бромлей Ю. Этнические процессы в современном мире / Ю. Бромлей // Международная жизнь. – 1987. – № 11. – С. 28-36 ; Bromley Yu. Etnicheskie protsessy v sovremennom mire / Yu. Bromley // Mezhdunarodnaya zhizn. – 1987. – № 11. – S. 28-36
2. Бромлей Ю. Этнос и этнография / Ю. Бромлей. – Москва : Наука, 1973. – 281 с. ; Bromley Yu. Etnos i etnografiya / Yu Bromley. – Moskva : Nauka, 1973. – 281 s.
3. Вихрова Т. В. Национальные отношения в нашем крае (По материалам этнографического исследования Старобельского уезда Харьковской губернии XIX в.) / Т. В. Вихрова // Краеведческие записки. — Луганск, 1993. – Вып. 1. - С. 27-29 ; Vikhrova T. V. Natsionalnye otnosheniya v nashem krae (Po materialam etnograficheskogo issledovaniya Starobelskogo uезда Kharkovskoy gubernii XIX v.) / T. V. Vikhrova // Kraevedcheskie zapiski. — Lugansk, 1993. – Vyp. 1. - S. 27-29
4. Державний архів Луганської області. – Ф. Р. 243. – Оп. 1. – Спр. 991. – Л. 136-136 об. ; Derzhavnyi arkhiv Luhanskoï oblasti – F. R. 243. – Op. 1. – D. 991. – L. 136-136 ob.
5. Донбас в етнополітичному вимірі / кер. авт. кол. В. Котигоренко. – Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с. ; Donbas v etnopolitychnomu vymiri / ker. avt. kol. V. Kotyhorenko. – Kyiv : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 s.
6. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии / под ред. В. В. Иванова. – Харьков, 1898. – Т.1 : Очерки по этнографии края. - 1012 с. ; Zhizn i tvorchestvo krestyan Kharkovskoy gubernii / pod red. V. V. Ivanova. – Kharkov, 1898. – Т.1 : Ocherki po etnografii kraja. - 1012 s.

7. Кривицька О. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України / О. Кривицька. – Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 328 с. ; Kryvytska O. Demarkatsiini linii v etnopolitychnomu prostori Ukrainy / O. Kryvytska. – Kyiv : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 328 s.

8. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. Нагорна. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с. ; Nahorna L. Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan / L. Nahorna. – Kyiv : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 s.

9. Наулко В. Развитие межэтнических связей на Украине : (историко-этнографический очерк) / В. Наулко. – Киев : Наукова думка, 1975. – 276 с. ; Naulko V. Razvitie mezhetnicheskikh svyazey na Ukraine : (istoriko-etnograficheskii ocherk) / V. Naulko. – Kiev : Naukova dumka, 1975. – 276 s.

10. Пашина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н. Пашина // Політичний менеджмент. – 2005. – №1. – С. 24 – 34 ; Pashyna N. Etnomovnyi chynnyk politychnoi identychnosti v Donbasi / N. Pashyna // Politychni menedzhment. – 2005. – №1. – S. 24 – 34.

11. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год / под ред Н. А. Тройницкого. – Санкт-Петербург, 1904. – XIII. Екатеринославская губерния. – 234 с. ; Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii, 1897 god / pod red N.A. Troynitskogo. — Sankt-Peterburg, 1904. – XIII. Yekaterinoslavskaya guberniya. – 234 s.

12. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 год / под ред Н. А. Тройницкого. – Санкт-Петербург, 1904. – XLVI. Харьковская губерния. – 226 с. ; Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii. 1897 god / pod red N.A. Troynitskogo. – Sankt-Peterburg, 1904. – XLVI. Kharkovskaya guberniya. – 226 s

13. Россия. Полное географическое описание нашего отечества : Настольная и дорожная книга для русских людей / под ред. В. П. Семенова. — Санкт-Петербург, 1903. – Т. VII : Малороссия. – 518 с. ; Rossiya. Polnoe geograficheskoe opisanie nashego otechestva : Nastolnaya i dorozhnaya kniga dlya russkikh lyudey / pod red. V. P. Semenova. – Sankt-Peterburg, 1903. – Т. VII : Malorossiia. – 518 s.

14. Статистическое описание Области Войска Донского / сост. С. Номикосов. - Новочеркасск : Обл. правл. Войска Донского, 1884. – 762 с. ; Statisticheskoe opisanie Oblasti Voyska Donskogo / sost. S. Nomikosov. - Novocherkassk : Obl. pravl. Voyska Donskogo, 1884. – 762 s.

15. Ужченко В. Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говорок Донбасу / В. Ужченко. – Луганськ, 1993. – 112 с. ; Uzhchenko V. Materialy do frazeolohichnoho slovnyka skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovorok Donbasu / V. Uzhchenko. – Luhansk, 1993. – 112 s.

16. Фесенко Ю. О бытовании и собирании фольклора на Луганщине / Ю. Фесенко. – Луганск : Фиеста, 1993. – 68 с. ; Fesenko Yu. O bytovanii i sobiranii folklora na Luganshchine / Yu. Fesenko. – Lugansk : Fiesta, 1993. – 68 s.

17. Чижикова Л. Русско-украинские этнокультурные связи в южных районах Украины / Л. Чижикова // Культурно-бытовые процессы на Юге Украины / отв. ред. Ю.В. Иванова. – Москва : Наука, 1979. – С. 12-73 ; Chizhikova L. Russko-ukrainskie etnokulturnye svyazi v yuzhnykh rayonakh Ukrainy / L. Chizhikova // Kulturno-bytovye protsessy na Yuge Ukrainy / отв. red. Yu. V. Ivanova. - Moskva : Nauka, 1979. – S. 12-73

Стаття надійшла до редакції 08.12.2017 р.

N. Pashyna, M. Bulyk

INTERETHNIC PROCESSES IN STAROBELSK COUNTY OF KHARKOV PROVINCE AT THE END OF THE XIX AND AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES: ON THE EXAMPLE OF LANGUAGE

Ethnic composition heterogeneity of migration flows at the end of the XIX and at the beginning of XX centuries resulted in formation of a variegated ethnic structure of Donbas population. This region became a frontier ethnic-contact zone of two East Slavic nations: Ukrainians and Russians. Complex interethnic processes took place here, which predetermined the specificity of social and cultural life of different population groups in the later period. A long-term cohabitation, close economic and cultural connections, processes of various Ukrainian and Russian population groups mixing exerted a strong influence on the formation of national self-awareness, development of common features of the language and culture.

The unique ethnographic research materials on the mode of life, customs and folklore of peasants of Starobelsk county of Kharkov province at the end of the XIX century under reduction of V. Ivanov let the author analyze interethnic relations, including language links in this region. It is stated in the article that the most active mutual assimilation of Russians and Ukrainians occurred in the mixed villages. A constant communication and interaction, language of teaching, administration, legal proceedings had produced a so-called surzhik. People of the mixed Ukrainian-Russian origin called themselves "turnskins" and "surzhiks"

The conclusion has been made that in Donbas of that period a specific cultural language layer was being formed and kept in the following generations of Donetsk inhabitants. Philologists, studying these processes today, often state this phenomenon as Ukrainian-Russian cultural synthesis.

Keywords: *ethnic-contact zone, interethnic processes, language layer, cultural synthesis.*